

FAKTORY ŽIVOTNÍHO STYLU A SOCIOEKONOMICKÉHO STATUSU VE VZTAHU KE ZDRAVÍ JAKO PŘEDMĚT ZÁJMU EPIDEMIOLOGICKÝCH A SOCIOLOGICKÝCH STUDIÍ

(Literární přehledová studie ke grantovému úkolu IGA MZ. č. NJ/6139-3)

A. Šplíchalová, H. Šlachtová
Krajská hygienická stanice v Ostravě
ředitel MUDr. Jaroslav Volf

Summary

Outcomes of many epidemiological studies confirmed significant association between health and socio-economic status (SES), as well as life-style and life-conditions. The aim of this paper is to notify the project funded by the Czech Ministry of Health including its broad literature review. The objective of the project is to describe the behaviour of the adult population in our region, a subjective approach to own health, the selected risk factors and the preventive health measures in relation to education and SES.

This questionnaire based study was realised in the city Ostrava. A random sample of general population aged 25-75 (in total 3,000) was selected and contacted using a postal delivery. The main sources for a literature review were - database MedLine, Health Gate, BiblioMedica and Proceedings of the ISEE Conference from the last three years (1998-2000). Using these sources we noticed all the factors like e.g. smoking, type of heating, education, housing conditions, dietary habits etc., which were either the aim of presented studies, the a-priori confounders or confounders resulted from the analysis of data. Identified factors were divided into 3 categories – SES, life-style (with a sub-category of risk factors) and housing/life conditions. In total 1.610 abstracts were analysed; the total number of studies dealing with analysed issues was 400. The most frequently investigated factors were life-style ones (54,7 % of all), especially risk factors (34,4% of them), namely smoking.

The results of this study declare that social-science can help to epidemiologists in identification of social predictors of health outcomes or interpretation of them. This study was realised within the grant Nr. NJ/6139-3.

The detail information about the whole project and results being already published or presented is available in the following web site:

www.khsova.cz/projekty/ses/index.htm.

Úvod

Epidemiologické studie posledních 10 let se zabývají dílčími rizikovými faktory a jejich vlivem na zdravotní stav, ne jako celek, ale spíše v souvislosti s incidencí nebo prevalencí jednoho nebo několika mála onemocnění. Výsledky nesčetných studií domácích i zahraničních potvrzují významnou souvislost zdravotního stavu a vzdělání, socioekonomického statusu (SES) a zdraví, životního stylu a zdraví (1-3,7-10,15,16).

V roce 2000 byl Interní grantovou agenturou Ministerstva Zdravotnictví České republiky (IGA MZ ČR) schválen projekt, který se zabývá hodnocením subjektivního přístupu obyvatel Ostravy ke zdraví v závislosti na životním stylu, socioekonomickém statusu a vzdělání. Předmětem zájmu této práce je představit uvedený grantový úkol včetně přehledové literární studie, která je jeho součástí.

Cílem projektu je popsat chování dospělé české populace, subjektivní přístup k vlastnímu zdraví, vybraným rizikovým faktorům a preventivním zdravotním opatřením v závislosti na vzdělání a SES. Podle výsledků mnoha studií hraje dosažený stupeň vzdělání ve vztahu ke zdraví významnou roli (2,3,10). Z tohoto důvodu jmenujeme faktor vzdělání zvlášť, přestože je součástí socioekonomického statusu. Výsledkem studie bude identifikace vzorců chování, které předurčují životní styl, analýza vztahu mezi proklamovaným postojem respondentů ke zdraví a reálným přístupem k preventivním opatřením. Předpokládáme, že hlavní využití výsledků projektu bude směřováno do účinné zdravotní intervence směrem k preventivním opatřením v rozlišení podle cílových skupin determinovaných podle vzdělání a SES.

Materiál a metody

Studie je koncipována jako dotazníkové šetření u náhodně vybraného vzorku 3000 obyvatel města Ostravy ve věkovém rozmezí 25-70 let. Dolní hranice věkového rozmezí, tedy 25 let, předpokládá ukončení přípravy pro budoucí povolání a již vytvořené vlastní vzory chování, jež určují životní styl. Horní věková hranice byla stanovena na 70 let, protože jsme přesvědčeni, že desetiletá věková kategorie důchodců bude dostatečně reprezentovat jak důchodce ještě částečně pracující, tak i ty, kteří již ukončili svoji aktivní profesní činnost.

V listopadu 2000 proběhla pilotní studie, jejímž účelem bylo zjištění srozumitelnosti kladených otázek. Vlastní dotazníková studie byla realizována v druhé polovině ledna roku 2001. Poštou bylo odesláno 3000 dotazníků. Hodnocení návratnosti dotazníkové studie použitím geografického informačního systému (GIS) a standardních metod uvádíme v samostatném sdělení (12). Po 6 týdnech od data rozeslání dotazníku v hlavní studii, bylo rozesláno 300 dotazníků za účelem opakovaného vyplnění stejnými respondenty. Ověření spolehlivosti dat z měření reliability dat použitím kappa indexu je předmětem samostatné práce (14).

Zdrojem dat pro naši studii je rozsáhlý dotazník. Vzhledem k tomu, že jsme v literatuře nenašli validizovaný dotazník, který by vyhovoval našemu šetření, sestavili jsme vlastní dotazník, který svými otázkami pokrývá sledovanou problematiku. Kromě základních demografických údajů v dotazníku sledujeme socioekonomický status respondenta, to znamená jeho postavení ve společnosti, a to jednak prostřednictvím přímých otázek na vzdělání, zaměstnání, rodinný stav, příjem na jednoho člena rodiny, tak i prostřednictvím nepřímých indikátorů, tedy kombinací otázek jako např. otázka na počet místností v bytě, otázka na počet obyvatel v bytě. Z těchto dvou otázek pak lze jednoduše vypočítat hustotu obydlí, což je jeden z často používaných nepřímých indikátorů standardu bydlení. Dále v dotazníku sledujeme zdravotní stav, rizikové chování respondenta např. kouření, konzumace alkoholu, černé kávy, dietní zvyklosti, volnočasové aktivity apod. Otázky se také týkají způsobu života, a to jak fakticky, tak i ve smyslu sebehodnocení, motivace k jednání. Dále se otázky zabývaly psychickou pohodou, způsobem zvládání problémů a potíží, hodnotovým žebříčkem. V neposlední míře jsme se zajímali i o informovanost o protektivních zdravotních účincích a zda informovanost o nich vede ke změně chování.

Zadání tohoto projektu předcházela široká přehledová literární studie týkající se dané problematiky, která je součástí prezentovaných výsledků. Celkem jsme hodnotili 1610 studií, sledovaným tématem se zabývalo 400 z nich. Hlavními literárními zdroji byly: databáze MedLine, Health Gate, BiblioMedica a sborníky abstrakt z celosvětových konferencí Mezinárodní společnosti pro epidemiologii životního prostředí (ISEE) za poslední 3 roky (4,5,6).

Při třídění literárních údajů jsme data rozdělili do 2 skupin - zdroje ISEE, kde autoři prací byli převážně lékaři epidemiologové, a ostatní zdroje, kde autoři studií byli převážně sociologové. V obou skupinách bylo identifikováno 36 faktorů, které byly nejčastěji předmětem zkoumání ve vztahu ke zdravotnímu stavu. Ty jsme rozdělili do 4 skupin na faktory SES, faktory životního stylu a podmínek a psychosociálních determinant.

Výsledky a diskuse

Tabulka 1 uvádí srovnání proporce sledovaných skupin faktorů v epidemiologických studiích podle použitých zdrojů. Při analýze faktorů SES jsme nenašli signifikantní rozdíly. O faktory životního stylu bez rizikových faktorů se ve svých studiích více zajímali autoři zařazení do tzv. ostatních zdrojů (29,4%), naproti tomu autoři ISEE zdrojů se významně více zabývali hodnocením rizikových faktorů životního stylu (34,4%).

Podmínky bydlení nebyly předmětem zájmu ostatních zdrojů, zatímco u ISEE tvořily 12,6 % všech faktorů. Naopak ostatní zdroje se zabývaly psychosociálními faktory, jejich podíl dosáhl 24,3 %, ISEE zdroje tyto faktory nebraly do úvahy vůbec.

Tab.1. Srovnání proporce faktorů v epidemiologických studiích zdravotně a sociálně zaměřených

Sledované faktory:	ISEE zdroje (v %)	Ostatní zdroje: (v %)
Socioekonomický status	32,7	35,0
Životní styl (bez rizikových faktorů)	20,3	29,4
Rizikové faktory životního stylu	34,4	11,3
Podmínky bydlení	12,6	-
Psychosociální faktory	-	24,3
Celkem	100,0	100,0

Dále se budeme podrobně zabývat pracemi publikovanými ve sbornících z konferencí ISEE. V tab. 2 je souhrn základních skupin sledovaných faktorů, které jsou rozděleny podle toho, jestli byly cílem zkoumání v epidemiologické studii, nebo byly hodnoceny z pohledu matoucích faktorů čili „konfaundrů“. Největší zájem epidemiologů se týkal faktorů životního stylu (54,7%), z nichž v 84 případech byly cílem studií, ve 288 případech byly brány jako „konfaundry“. Všemi uvedenými skupinami faktorů se budeme dále detailněji zabývat.

Tab. 2. Souhrn základních skupin sledovaných faktorů (ISEE zdroje 1998-2000)

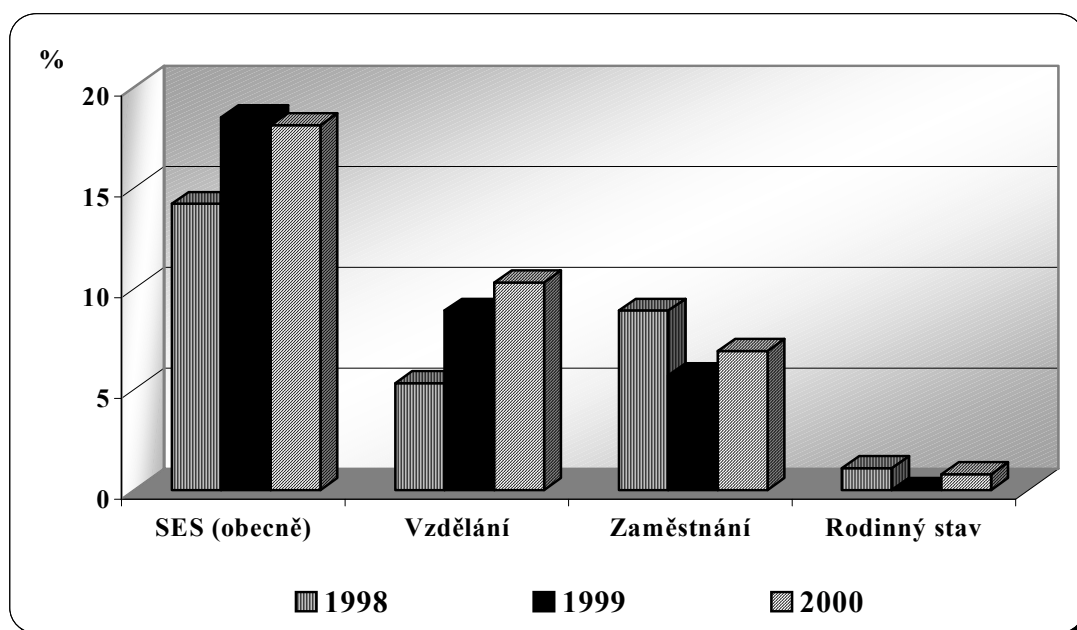
Faktor	Faktor jako cíl studie	Faktor jako „konfaunder“	Celkový počet	Proporce v %
Socioekonomický status	35	188	223	32,7
Faktory životního stylu (ŽS)	84	288	372	54,7
Životní styl (bez RF)	32	106	138	20,3
Rizikové faktory ŽS	52	182	234	34,4
Podmínky bydlení	20	66	86	12,6
Celkem			681	100,0

Faktory socioekonomického statusu byly hlavním předmětem zkoumání v necelé šestině sledovaných prací, ve většině případů byly tyto faktory brány v úvahu pouze jako matoucí faktory. Více než polovina studií se zabývala SES faktory obecně, téměř po jedné čtvrtině byla věnována pozornost dosažené úrovni vzdělání a zaměstnání a pouze 2% prací sledovalo význam faktoru rodinného stavu (tab.3).

Tab. 3. Faktory socioekonomického statusu (ISEE zdroje 1998-2000)

Faktory socioekonomického statusu	Faktor jako cíl studie	Faktor jako „konfaunder“	Celkový počet	Proporce v %
SES (obecně)	13	100	113	50,7
Vzdělání	2	52	54	24,2
Zaměstnání	19	32	51	22,9
Rodinný stav	1	4	5	2,2
Celkem	35	188	223	100,0

Na obrázku 1 je přehled proporce jednotlivých SES faktorů za období let 1998-2000. Nejzřetelnější trend vzestupu zájmu za poslední 3 roky byl zaznamenán u faktoru dosaženého stupně vzdělání, nárůst z 5,3% na 10,3%.

Obr.1. Proporce jednotlivých SES faktorů za období let 1998-2000 (ISEE zdroje)

Zhruba třetina studií se zabývala faktory životního stylu jako hlavním předmětem svého zájmu, zbytek jen jako „konfaundry“ (tab.4). V 62,9% případů byla pozornost věnována rizikovým faktorům životního stylu, 37,1% tvořily faktory životního stylu bez rizikových faktorů.

Tab.4. Faktory životního stylu (ISEE zdroje 1998-2000)

Faktory životního stylu	Faktor jako cíl studie	Faktor jako „konfaunder“	Celkový počet	Proporce v %
Faktory životního stylu (bez RF)	32	106	138	37,1
Rizikové faktory životního stylu	52	182	234	62,9
Celkem	84	288	372	100,0

Dietní návyky (37,6%), životní styl obecně (21,0%), a BMI (16,0%) byly nejčastěji sledovanými faktory životního stylu ve vztahu k zdravotním výsledkům (tab.5). V jedné třetině případů byly faktory životního stylu hlavním zájmem studií, v 77% případů jako potenciální „konfaundry“.

Tab.5. Faktory životního stylu - bez rizikových faktorů (ISEE zdroje 1998-2000)

Faktory životního stylu (bez RF)	Faktor jako cíl studie	Faktor jako „konfauder“	Celkový počet	Proporce v %
Dietní návyky	20	32	52	37,6
Životní styl (obecně)	7	22	29	21,0
BMI	1	21	22	16,0
Vzorce chování	2	17	19	13,8
Osobní zvyklosti	-	9	9	6,5
Fyzická aktivita	1	2	3	2,2
Sexuální chování	1	2	3	2,2
Užívání léků	-	1	1	0,7
Celkem	32	106	138	100,0

Suverénně nejfrekventovanějším rizikovým faktorem životního stylu bylo sledováno kouření a to jak v aktivní, tak i pasivní formě (tab.6). Hned po něm následuje konzumace alkoholu; další rizikové faktory jako pití černé kávy, čaje a opalování byly ojedinělou záležitostí.

Tab.6. Rizikové faktory životního stylu (ISEE zdroje 1998-2000)

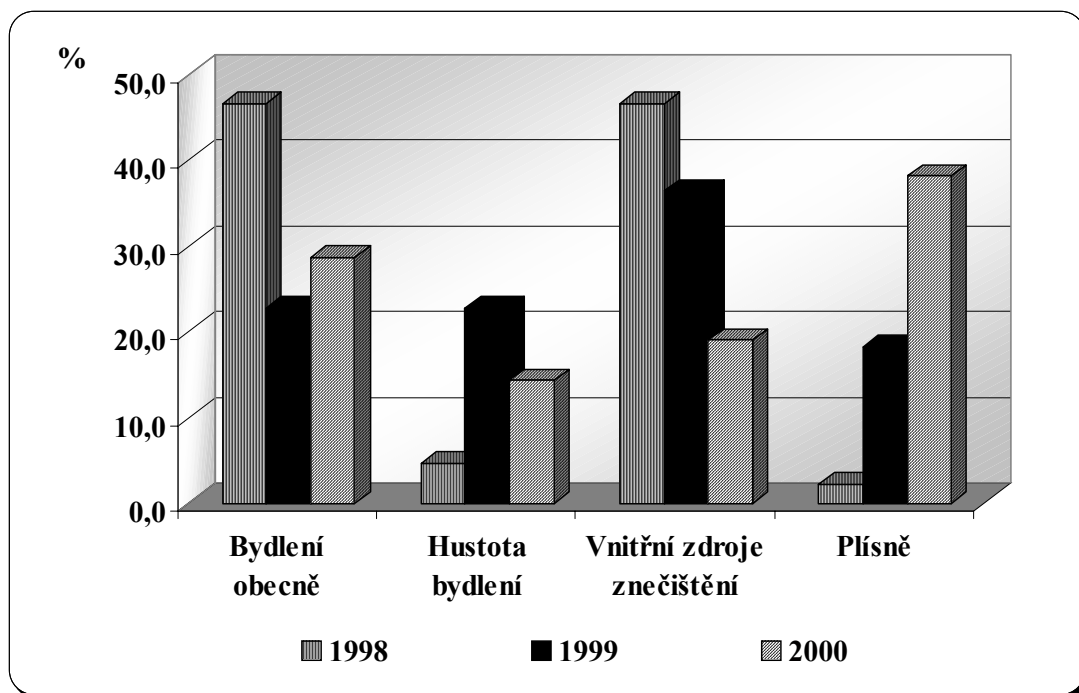
Rizikové faktory životního stylu	Faktor jako cíl studie	Faktor jako „konfauder“	Celkový počet	Proporce v %
Kouření (aktivní i pasivní)	49	136	185	79,0
Konzumace alkoholu	2	38	40	17,2
Pití černé kávy	-	4	4	1,7
Pití čaje	-	2	2	0,8
Expozice slunečnímu záření	1	2	3	1,3
Celkem	52	182	234	100,0

V tab. 7 je zachycena proporce jednotlivých faktorů bydlení k jejich celkovému počtu. Největší pozornost byla věnována faktorům znečištění vnitřního prostředí jako jsou zdroje vytápění, vaření a faktorům bydlení obecně. Vlhkost a plísně v bytě stejně jako hustota bydlení jsou zastoupeny méně frekventovaně.

Tab.7. Podmínky bydlení (ISEE zdroje 1998-2000)

Podmínky bydlení	Faktor jako cíl studie	Faktor jako „konfauder“	Celkový počet	Proporce v %
Vnitřní zdroje znečištění (vytápění...)	6	26	32	37,2
Bydlení (obecně)	9	22	31	36,0
Vlhké skvrny nebo plísně v bytě	4	6	13	15,2
Hustota bydlení, velikost rodiny	1	9	10	11,6
Celkem	20	66	86	100,0

U nejsledovanější skupiny faktorů bydlení, tj. sledování faktorů vnitřního znečištění ovzduší, mezi které patří zdroje vytápění, vaření apod., byl za poslední 3 roky zaznamenán pokles zájmu ze 46.5% na 19.0%, zatímco zájem o sledování plísní a vlhkých skvrn v bytě vzrostl 2.3% to 38.1% (obr.2).

Obr.2. Proporce jednotlivých podmínek bydlení za období let 1998-2000 (ISEE zdroje)

Závěr

Výsledky tohoto literárního přehledu ukázaly, že přibližně čtvrtina sledovaných studií se zabývala faktory životního stylu, socioekonomického statusu a podmínkami bydlení ve vztahu ke zdraví. Nejfrekventovanějšími byly rizikové faktory životního stylu u kterých dominoval faktor kouření. Sledování uvedených faktorů umožňuje lépe porozumět těmto vztahům a využít získané poznatky při identifikaci sociálních determinant zdraví a při interpretaci výsledků studií.

Přehled realizovaných prezentací dosavadních výsledků grantového úkolu:

- Celostátní konference s mezinárodní účastí Slezské dny preventivní medicíny, Karviná, 21-23.2.2001
 - Šplíchalová, A., Šlachtová, H.: Subjektivní přístup obyvatel Ostravy ke zdraví v závislosti na životním stylu, socioekonomickém statusu a vzdělání
- Conference of the International Society for Environmental Epidemiology, Garmisch-Partenkirchen, 2-5.9.2001
 - Šlachtová, H., Šplíchalová, A.: Review of SES, life-style and life-conditions factors being investigated in studies presented in the ISEE Conferences 1998-2000

- Životné podmienky a zdravie – vedecko-odborná konferencia s medzinárodnou účasťou, Štrbské Pleso, 15–17.10.2001
 - Šplíchalová, A., Šlachťová, H.: Faktory životního stylu a socioekonomického statusu ve vztahu ke zdraví jako předmět zájmu epidemiologických a sociologických studií
 - Šlachťová, H., Máchová, T., Tomášková, H., Michalík, J.: Hodnocení návratnosti dotazníkové studie použitím GIS a standardních metod
 - Tomášková, H.: Ověření spolehlivosti dat z dotazníkového šetření použitím Kappa indexu

Realizované publikace jsou uvedeny v seznamu literatury (11-14).

Aktuální informace o průběhu celého grantového úkolu jsou přístupné na uvedené internetové adrese Krajské hygienické stanice Ostrava:

www.khsova.cz/projekty/ses/index.htm

Literatura

1. Baumann, A., Stieber, J., Lowel, H.: Nonparticipation as a factor influencing the value of follow-up studies – MONICA Survey. *Gesundheitswesen*, 1997 Apr, 59 Suppl 1, 19-25.
2. Bobák, M., Pikhart, H., Hertzman, C., Rose, R., Marmot, M.: Socioeconomic factors, perceived control and self-reported health in Russia. A cross-sectional survey. *Soc. Sci. Med*, 1998 Jul, 47:2, 269-79.
3. Bobák, M., Škodová, Z., Pisa, Z., Poledne, R., Marmot, M.: Political changes and trends in cardiovascular risk factors in the Czech Republic, 1985-92. *J. Epidemiol Community Health*, 1997 Jun, 51:3, 272-7.
4. *Epidemiology*, July 1998, Vol. 9, N. 4 Supplement, p.S1-167.
5. *Epidemiology*, July 1999, Vol.10, No 4, Supplement, p. S1-179.
6. *Epidemiology*, July 2000, Vol.11, No 4, Supplement, p. S1-169.
7. Kephart, G., Thomas, V.S., Mac Lean D.R.: Socioeconomic differences in the use of physician services in Nova Scotia. *Am J Public Health*, 1998 May, 88:5, 800-3.
8. Marmot, M.G., Fuhrer, R., Ettner, S.L., Marks, N.F, Bumpass, L.L, Ryff, C.D.: Contribution of psychosocial factors to socioeconomic differences in health. *Milbank Q*, 1998, 76:3, 403-48, 305.
9. Shakoob, A.B., Kotchen J.M., Walker, W.E., Chelius, T.H., Hoffmann RG: Incorporating socio-economic and risk factor diversity into the development of an African-American community blood pressure control program. *Ethn Dis*, 1997 Aut, 7:3, 175-83.
10. Schwartz, B.S., Stewart, W.F., Simon, D., Lipton, R.B.: Epidemiology of tension-type headache. *JAMA*. 1998 Feb, 279:5, 381-3.
11. Šlachťová, H., Šplíchalová, A.: Review of SES, life-style and life-conditions factors being investigated in studies presented in the ISEE Conferences 1998-2000. *Epidemiology July 2001*, Vol. 12, No 4, p. S31.
12. Šlachťová, H., Máchová, T., Tomášková, H., Michalík, J.: Hodnocení návratnosti dotazníkové studie použitím GIS a standardních metod. Zborník prednášok z vedecko-odbornej konferencie Životné podmienky a zdravie, Štrbské Pleso, Slovenská republika, 15.-17.10.2001.
13. Šplíchalová, A., Šlachťová, H.: Subjektívny prístup obyvateľ Ostravy ke zdraví v závislosti na životnom styli, socioekonomickom statusu a vzdelaní. Sborník abstrakt z celostátní konferencie s mezinárodní účastí Slezské dny preventivní medicíny, Karviná, 21.-23.2.2001.
14. Tomášková, H.: Ověření spolehlivosti dat z dotazníkového šetření použitím Kappa indexu. Zborník prednášok z vedecko-odbornej konferencie Životné podmienky a zdravie, Štrbské Pleso, Slovenská republika, 15.-17.10.2001.
15. Van Loon, A.J., Goldbohm, R.A, Kant, I.J., Swaen D.M., Kremer A.M., van den Brandt, P.A.: Socioeconomic status and lung cancer incidence in men in The Netherlands: is there a role for occupational exposure?. *J Epidemiol Community Health*, 1997 Feb, 51:1, 24-9.
16. Wiggers, J.H., Sanson, F.R.: Duration of general practice consultations: association with patient occupational and educational status. *Soc. Sci. Med*, 1997 Apr, 44:7, 925-34.